

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Az 1167-es magyar zászlóskocsitól (carroccio) a székesfehérvári zászlóbontásig. A magyar hadi zászlóhasználat kezdetei

Az 1167. július 8-án a Száva és Duna összefolyásánál lezajlott ütközetet a magyar hadtörténetírók nem kis nyereségére több korabeli, hitelt érdemlő forrás is megörökítette. Két bizánci szerző illesztette be a csataleírást történeti munkájába. Leírásuk egybehangzó, bár ez részben abból a tényből is fakadhat, hogy Niketas Choniates ismerhette Ioannes Kinnamos művét. Kinnamosnál (†1203 körül) a következőket találjuk a magyarok vereségének leírásánál: „Akkor fogták el a zászlót [szémeion], mely nagyon nagy volt, s amelyet ezek a barbárok szekéren vittek, továbbá Dénes lovát teljes fegyverzetével együtt.” Niketas Choniates (†1213) sem hagyja említés nélkül a magyarok zászlóskocsiját: „Zászlója is fennen lobogott [szémeion] egy vastag és magasba feszülő rúdon, amelyet négy pár ökör vont kerekeken.”¹

Az idézett tudósítások kétségtelenné teszik, hogy a magyar sereg 1167-ben a bizánciak elleni ütközetbe a sereg fő királyi hadizászlóját szekéren vitte magával. A zászlóskocsi használatának említése elsősorban abból a szempontból érdekes, hogy egy alapvetően nyugat-európai katonai újítás megtalálta útját a magyar seregbe. Magának a zászlóskocsinak az emlgetése végre egy olyan kétségbevonhatatlan tárgyi bizonyíték, ami a magyar királyi sereg 12. századi feudalizációját igazolhatja. Ismeretes, hogy Tóth Zoltánnak a 12–13. századi magyar sereg lovagi jellegére vonatkozó — valóban túlzó — nézetei óta éppen a könnyűlovas elem dominanciájának a hangsúlyozása került előtérbe.²

Ezzel szemben a források a 12. században sokkal inkább a lovagi formák és szertartások átvételéről tanúskodnak, anélkül persze, hogy ez magának a lovaságnak a kialakulásához vezetett volna. Magától értetődő, hogy a könnyűlovasoknak semmi szükségük sincsen zászlóskocsira, amely a gyors mozgásra, meglepetésszerű támadásokra, szűlelt visszavonulásra teljesen alkalmatlan eszköz lehetett volna. Sokkal inkább használhatták azonban az olyan seregekben, ahol nehézlóvaság és gyalogság kombinált alkalmazására került sor, s különösen nagy igény mutatkozott egy szilárd taktikai igazodási pontra. Éppen az említett két bizánci forrás valószínűleg a valóságnak megfelelően írta le a bizánciakkal szemben felvonult magyar sereget páncélosnak. Ha valamiről elfeledkeztek, akkor az éppen a magyar gyalogság szerepének a tárgyalása, amely a szomszédos déli határ menti vármegyékből rekrutálódhatott. A magyar gyalogságról nem tudunk meg többet, mint hogy ott voltak a csatában.

1 *Ioannes Kinnamos* szövegének id. helyét ld. Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Össze-gyűjt., ford., bev., jegyz. Moravcsik Gyula. Bp. 1984. 245.; *Niketas Choniates* szövegének id. helyét ld. Az Árpád-kori i. m. 289. A csatáról összefoglalóan: *Borosy András*: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In: Magyarország hadtörténete. I. Szerk. Borus József. Bp. 1984. 39–40.; *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986. 90–95.

2 *Tóth Zoltán*: A hadakozó nép. In: Ösműveltség és középkori kultúra. Szerk. Váczy Péter. Bp. [1939.] (Magyar Művelődéstörténet 1.) 277–284. Jellemző idézet művéből: „Miatán azonban Freisingi Ottó tudósítása a lajmenteni ütközetről szinte feltűnően egyezik a magyar krónikáseval, nem lehet egyebet tennünk, minthogy újra hangsúlyozzuk: a magyar hadügy egy évszázaddal Szent István halála után javában nyugati utakon járt már.” (278.) Vö. *Borosy András*: A lovagi haditechnika és a lovaság Magyarországon az Árpád-korban. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva et al. Bp. 1984. 47–57.

E fejtegetéseinket jól alátámasztani látszik II. Géza 1146. évi felővezése a Lajta menti csata előtt, ami teljesen a nyugati minták szerint történt. A 12. század közepére a század elején, Kálmán király idején megkezdett hadseregreform meghozhatta gyümölcsét. A század közepére a királyi sereg magja nyugat-európai módra felfegyverezve és kiképezve vonult harcba. Ez már lovagi, pontosabban nehézlóvas harcmodorban küzdő seregekét jellemezhető, amely egyházi és világi szertartásaiban és külsőségeiben, így vezéri zászlájában is sikeresen hasonult a nyugati példaképekhez. Az elhúzódozó, és sokszor magyar részsikereket is hozó bizánci háborúk, vagy például a már említett 1146. évi Lajta menti siker ezt látszanak igazolni.³ Ennek egyáltalán nem mond ellent az íjászok alkalmazásának ténye a magyar seregekben, akik többször szerepeltek előhadként a kor ütközeteiben. (Elég, ha arra gondolunk, hogy Angliában még a 16. században is komoly vita folyt arról, hogy a tűzfegyverek vagy a hagyományos íjászok a hasznosabbak-e.)⁴

Maga a zászlóskocsi (középlatin *carroccium*) olasz nevéen (*carroccio*) vált ismertté az európai hadtörténelemben, jelezve, hogy kialakulásának és harci használatának fénykora az itáliai városállamok történetéhez kötődik.⁵ E zászlóskocsikról ma is könnyen képet alkothatunk, részben kódexillusztrációknak, részben a rekonstrukcióknak köszönhetően, miként a kölni Városi Múzeum előtt ott áll a worringeni csatában használt példány másolata.⁶ Minden kétséget kizáróan először a milánói érsek seregében tűnik fel 1039-ben. A kontinens több országából is tudunk róla, így német földön először 1086-ban a Würzburg melletti pleichfeldi csatában használták, első angliai előfordulása pedig az 1138-as northallertoni, éppen a zász-

- 3 A Lajta melletti ütközetre ld. *Borosy A.*: Magyarország hadügye i. m. i. h.; *Kristó Gy.*: i. m. 79–81. Ld. még: *Otto Frisingensis episcopus*: Gesta Friderici I imperatoris. (Részletek) In: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Közzét. Albinus Franciscus Gombos. III. Budapestini 1938. 1766–1768.; magyar fordítása: *Freisingi Ottó*: I. Frigyes császár tettei. Ford., bev., jegyz. Dr. Gombos F. Albin. Bp. 1913. (Középkori Krónikások XV–XVI.) 105–106., 109–110.; ld. még: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum*. I. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1937. 453–457.; magyar fordítása: *Képes Krónika*. Kísérőtan. Dercsényi Dezso et al., jegyz. Kristó Gyula. Bp. 1986. (Pro memoria) 204–208. *Freisingi Ottó* némi rosszindulattól sem mentes leírása valóban megerősíti, hogy a királyi zászlóalj (legio) nehézfegyverzetű volt. Ez a kor magyar hadseregéről adott általános jellemzéséből derül ki: vannak vitézeik között olyanok, „...akik a vendégektől nyertek oktatást vagy éppen tőlük is származtak. Nem velük született, hanem velük kívülről rájuk ragadt vitézséggel felruházva a harci jártasságban s fegyverzet csillogásában csak a mi fejedelminket és vendégeiket utánozzák”.
- 4 *Sir John Smythe*: *Certain Discourses Military* (1590). Ed. by J. R. Hale. Ithaca, N.Y. 1964.
- 5 *Carl Erdmann*: *Kaiserfahne und Blutfahne*. *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wiss. Phil. Hist. Kl.* 1932. 868–881.; *Uő.*: *Kaiserliche und päpstliche Fahnen im hohen Mittelalter*. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 25 (1933–34) 11–47.; *Percy Ernst Schramm*: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. II. Stuttgart, 1955. (*Schriften der Monumenta Germaniae historica* 13/II.) 643–684.; *George T. Dennis*: *Byzantine Battle Flags*. *Byzantinische Forschungen* (Amsterdam) 8 (1982) 51–59.; *Walther Rose*: *Der mittelalterliche Fahnenwagen (carroccio) der italienischen und deutschen Städte*. *Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde* 15 (1937) 78–81.; *Hannelore Zug Tucci*: *Il carroccio nella vita comunale italiana*. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 65 (1985) 110–4.; *Uő.*: *Der Fahnenwagen in der mittelalterlichen italienischen Militäremblematik (11–13. Jh.)*. In: *Les origines des armoires*. Ed. H. Pinoteau. Paris, 1983. 163–172.; *Ernst Volmer*: *Standart, Carroccio, Fahnenwagen*. *Zur Funktion der Feld und Herrschaftszeichen mittelalterlicher Städte am Beispiel der Schlacht von Worringen 1288*. In: *Der Tag bei Worringen 5. Juli 1288*. Hg. Wilhelm Jassen H. Stehkämper. Köln–Wien, 1988. (Mitteilungen aus dem Stadtarchiv Köln, H. 72.) 187–209.; *Uő.*: *Nel segno della Croce. Il carroccio come simbolo del potere*. In: „*Militia Christi*” e *Crociata nei secoli XI–XIII*. Milano, 1992. (*Miscellanea del Centro di Studi Medioevali* 13.) 193–205.; *Uő.*: *Fahnenwagen*. In: *Lexikon des Mittelalters*. Hrsg. und Berater: Robert-Henri Bautier et al. IV. München–Zürich, 1989. 229–230. hasáb. (Hivatkozott munkáját a *Trierer historische Forschungen* 11 [1987] köteteként nem értük el.)
- 6 *Ábrázolásaira*: *Der Tag bei Worringen* i. m. 230. old. követő mellékletek. *Méreteikre*: *E. Volmer*: *Standart* i. m. 187.; *P. E. Schramm*: *Herrschaftszeichen* i. m. 671–672.

lőskocsiról elnevezett ún. zászlócsatában (Battle of Standard). Különböző elnevezések alatt azonban Flandriától a Szentföldre számtalan esetben találkozunk vele (standart, étandart, karrosch, lampartsche van stb.)⁷

A legtöbb feljegyzés mégis a zászlósköci itáliai történetét világítja meg, s így azt ismerjük legrészletesebben. (Ami persze még nem jelenti azt, hogy a magyar használat mintája feltétlenül Itália volt, mivel a zászlósköci abban az időben már német területen is ismert volt.) A magyarországi zászlóhasználat kezdeteit illetően némi bizonytalanságban vagyunk, az azonban bizonyos, hogy a zászlók és hadijelvények használata mindig is szükséges volt a hadsereget alkotó egyes csapategységek mozgatásához, az egységek együvé tartozásának a demonstrálásához.⁸ A zászló elhelyezése egy 4 keréken guruló szekéren, egy magas rúdon jól biztosította láthatóságát, és egyúttal a csatateréren való mozgathatóságát, így követhető lett vele a frontvonalak mozgása. Az ellenfél ugyanakkor nem tudta olyan könnyen birtokba venni, mint amikor egy zászlótartó kezében volt. A szekeret sokszor mellvéddel látták el, s külön odarendelt gyalogosokkal, fűszokkal védték. Szó sincsen arról, hogy a harcokcsik ősenek volna tekinthető, sokkal inkább egyfajta megerősített irányítási pontnak. Tudjuk, hogy a középkori csatákban milyen nagy súlyt helyeztek a zászlók őrzésére, s az itáliai városok statútumai ilyen célból sokszor külön egységek kirendeléséről rendelkeznek. Irányító szerepükreket támasztják alá azok az adatok, miszerint egyes alkalmakkor a zászlósköcsin foglaltak helyet a kürtösök — *praelii ordinatores et incentores* —, az írnokok és a papok. Az előbbieket hangjelzésekkel irányították a csapatokat, az írnokok pedig a dicséretre méltó vitézi tetteket figyelhették. Nem lebecsülendő az ellenségre gyakorolt provokatív hatása sem, ami-re szép leírás a már említett northallertoni ütközet kapcsán olvasható.⁹

A kutatás azt is hangsúlyozta, hogy a harci zászlók, mint a zászlók általában is, milyen szorosan kötődtek a város, illetve az ország védőszentjeinek a tiszteletéhez, s így bizonyos kultikus erővel bírtak. Magán a zászlón több esetben a közösség védőszentjének a képe kapott helyet, így Milánóban Szt. Ambrus vagy a Szt. Szűz, Magonzaban Szt. Márton, Strassburgban a Szűz a kisdéddel, Yorkban Szt. János, vagy Würzburgban Szt. Kilián (ez utóbbi zászló mérete egy 1266. évi adat szerint 5 x 3 méter). A már említett northallertoni csatáról tudjuk, hogy egy ezüst tartóban az oltáriszentséget is a csataterre vitték, hogy „Iesus Christus, Dominus noster per praesentiam sui corporis eis dux belli esset”.¹⁰

Sajnálhatjuk, hogy semmit sem tudunk meg a magyar zászló ábrázolásáról. Valószínű, hogy Dénes ispán a 37 megyei kontingenst magába foglaló sereget egy országos zászlóval vezette, amelynek őrzési helyeül könnyen lehet, hogy a fehérvári királyi bazilika szolgált. Ez esetben ábrázolása a fehérvári káptalan patrónájával, azaz Máriával egyezhetett meg. Az itáliai városállamokban a zászlósköcsikat általában a város székesegyházában őrizték, s a főterre való kivontatásuk az általános hadra kelés meghirdetésével volt egyenértékű (*extrahe-re carrocium*).¹¹

7 Elnevezéseire: *E. Volmer*: Standart i. m. 199.

8 Legutóbb ld. *Bertényi Iván*: A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII–XIV. században. Hadtörténelmi Közlemények 34 (1987) 395–412. Máig alapvető: *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. Hadtörténelmi Közlemények 1 (1954) 3–4. szám 19–30.

9 A zászlósköcsik védelmére: *H. Zug Tucci*: Carroccio i. m. 47.; *G. T. Dennis*: Battle Flags i. m. 55.; irányító szerepükre: *H. Zug Tucci*: Carroccio i. m. 69. id. a Gesta Florentinorból: il carroccio „cui sicut debet membra capiti deservire et invicem patrociantes in bello et simul uno et in eodem tantum super victoria conferentes”. Kürtösökre: uo. 25., 48–49.; ellenséget provokáló szerepükre: *H. Zug Tucci*: Carroccio i. m. 67.: „ecce standard cum vexillis haud procul aspiciunt, moxque ipsius regis ac suorum corde ingenti pavore et horrore obstupuerunt”.

10 Védőszentekre ld. *Cl. Gaier*: Le rôle militaire des reliques et de l'étendard de saint Lambert dans la principauté de Liège. Le Moyen Age 72 (1966) 235–249.; *H. Zug Tucci*: Carroccio i. m. 20. skk., 78. A magyarországi városi védőszentek zászlajaira csak Anjou-kori adatot találtunk az Obsidio Iadrensisben: vexillum B. Grisogoni. In: *Ioannes Georgius Schwandnerus*: Scriptores rerum Hungaricarum. III. Vindobonae 1748. 707.

11 Itáliai zászlósköcsik és katedrálisok kapcsolatára ld. *E. Volmer*: Standart i. m. 189.; *W. Rose*: Fahnenwagen i. m. 79.

Igen fontos szempont a zászlóskocsi és a gyalogos fegyvernem viszonya. E kocsi a források tanúsága szerint elsősorban a gyalogság számára volt fontos, amelyet nem tekintettek olyan fegyvernemnek, amely önmagában képes lenne a csatatéren való mozgásra. A gyalogosok a zászlóskocsiban pszichológiai támaszra találtak, illetve egy olyan támpontra, amihez a harc hevében igazodni tudtak. Együttal a különböző előképzettségű és közös gyakorlatozás nélküli gyalogos kontingensek igényelhettek is valamiféle összetartó erőt nyújtó hadijelvényt.

A zászlónak tulajdonított pszichológiai jelentőség jól kitűnik a Templomos lovagrend vulgáris, azaz francia nyelvű szabályzatából.¹² A rend seregében harcolók a támadás megkezdése után a saját zászlóik alatt harcoló egységeiket nem hagyhatták el (szabályzat 166. pontja). Külön kitérnek a marsall zászlójának a védelmére, s tíz lovagot jelölnek ki erre a feladatra (164. pont). A zászlótartóknak a zászlókat egy pillanatra sem volt szabad leengedniük, de ha egy templárius mégis így tett, akkor súlyos következményekkel kellett számolnia. Azonos súlyú véteknek tekintették az eretnekséggel, keresztények megölésével, a szaracénokhoz való dezertálással vagy a szexuális kilengésekkel, s eredménye akár életfogytiglani börtönbüntetés is lehetett. Amennyiben a marsall zászlaja lehanyatlott, akkor a lovagoknak a még fenn lennő zászlókhoz kellett csatlakozniuk. Majd csak az összes zászló lehanyatlása után kerülhetett sor a táborba való visszavonulásra, illetve a menekülésre (231., 241., 242. pontok). Az itt leírtakat szépen értelmezik a történeti és szépirodalmi források. A *Geste de Girart de Roussillon*ban azt olvashatjuk, hogy miután egy természetfeletti erejű vihar tönkverte a szembenálló felek zászlajait, a csata a legnagyobb kavargásban és összezavarodottságban végződött. A zászlók szerepét Kézai egyik leírása is szépen megvilágítja. A ménfői csatában Aba Sámuel seregében lévő Péter-pártiak úgy mutatták ki átállási szándékukat, hogy zászlajaikat a földre dobták, majd ezt követően dezertáltak. A 14. századi krónikaszerkesztés pedig a Salamon–László-történet elbeszélése során örökítette meg a zászlók csata közbeni irányító szerepét.¹³

E zászlóskocsik mozgékonyaságukat vontatásuknak köszönhették. A bizánci forrásnak a négy pár ökrre vonatkozó megállapítása pontosan megfelel a korabeli gyakorlatnak, amikor is általában 2–3–4 pár ökrrel olvashatunk. Az Alpokon túl, szemben az itáliai gyakorlattal, kedvelt volt a lóvontatás is, mint például Worringennél, ez azonban még nem kérdőjelezi meg a bizánci tudósítás hitelét. Az ökrök is éppúgy alkalmasnak bizonyultak az állami reprezentáció céljaira, mint a lovak. Gondosan válogatták őket, jó tartásúaknak kellett lenniük — „mire magnitudinis et fortitudinis” —, hiszen már megjelenésükben is tükrözniük kellett a zászló méltóságát, a zászlóskocsi bevehetetlen voltába vetett hitet.¹⁴

A hagyományos nézetek szerint, amint az Verbruggen kézikönyvében is megtalálható, a zászlóskocsi helye mindig a gyalogos támadó ék, a „cuneus” közepén, mintegy a legvédelemben lett volna. A kocsi elhelyezését azonban a középkorban nem ítélték meg ennyire doktriner módon, s általában a csatában alkalmazott harcrendhez igazították. Alkalmassint a lovasság, vagy kombináltan a lovasság és gyalogság is körülvehetette. A támadásban nyilván nem a legelső sorokban vett részt, de feltétlenül olyan pozícióit kellett elfoglalnia, hogy a sereg jó része számára látható legyen. A támadásban is ezért kellett a sereggel haladnia, miként azt nagyon szépen leírja egy forrásunk a milánói kocsi esetében 1213-ban. Megsem-

12 *Matthew Barnett*: La Règle du Temple as a military manuel or how to deliver a cavalry charge. In: *Studies in Medieval History Presented to R. Allen Brown*. Ed by Christopher Harper-Bill et al. Woodbridge, 1989. 12., 17–18.

13 *Simonis de Keza Gesta Hungarorum*. In: *Scriptores i. m. I. 176.*, értelmezi *Bertényi I.*: i. m. 397. Salamon–László történetre: „Rex... precepit signiferis declinare labia [V: agmina] super agmina ducis Geyse.” *Chronici Hungarici i. m. 390.* A zászló irányító szerepére hasznos példákkal: *Peter Czerwinski*: Die Schlacht- und Turnierdarstellungen in den deutschen höfischen Romanen des 12. und 13. Jahrhunderts. Zur literarischen Verarbeitung militärischer Formen des adeligen Gewaltmonopols. Berlin, 1975. 125–126.; *C. Erdmann*: Kaiserfahne i. m. 881.

14 Ökrökre ld. *H. Zug Tucci*: Carroccio i. m. 26–39.

misfő vereség esetén azonban a legnagyobb óvintézkedések ellenére is törvényszerű volt elvesztése, az ellenfél általi megszerzése, s a haditróféák közé való besorolása.¹⁵

Nem tűnik nehéznek megjelölni annak okát, hogy miért nem vált népszerűvé hazánkban a zászlóskocsi. A magyar sereg szerkezete olyannyira különbözött az egyre nagyobb gyalogos egységeket felvonultató itáliai vagy nyugat-európai városi egységekéitől, hogy alkalmazásának nem találhatták sok értelmét. Állandósulni látszik az a gyakorlat, hogy a sereg előhadaként könnyűlovas egységeket vetettek be (besenyők, székeleyek, majd kunok), mint arról az 1146-os Lajta melletti csatában is tudomásunk van. Számukra a zászlóskocsi használhatatlan volt, míg az őket követő nehéz, vagy éppen kombinált fegyverzetű egységek nem igényelték ezt a megoldást.

A zászlóskocsi egyszeri magyarországi előfordulásának nem csak azért érdemes ekkora figyelmet szentelnünk, mert a korabeli hadsereg „modernizációjának” egyik jelét látjuk benne, hanem mert általában a hazai zászlóhasználati szokásokhoz vezet el bennünket.

Jól ismertek a hazai udvari kultúrával és udvari szertartásokkal kapcsolatos kutatási nehézségek. Magyarországi lovagi szertartásokra utaló forrásadatok — Anonymus historizáló említéseit kivéve — II. Géza felvezetésétől és néhány, a 13. század végéről származó, lovagi tornán való részvételre tett utalástól eltekintve egyáltalán nem ismertek.¹⁶ Úgy véljük, hogy éppen a zászlókkal kapcsolatos adatok azok, amelyek elvezethetnek bennünket a valóban meglévő udvari szokások egy területére: a harcban megszerzett zászlóknak az udvarba való elküldésére. E zászlók fogadásának minden bizonnyal meglehettek az ünnepélyes keretei, hiszen ezzel maga a király is igazolni tudta a körében tartózkodó előkelők előtt, hogy ő és fegyveresei nem nélkülözik az égiek támogatását, és sikerrel hadakoznak bel- és külhoni ellenfeleikkel szemben.

Ennek különleges esete lehetett, amikor — talán hálaadó istentisztelet, szertartások keretében — elhelyezték a zsákmányolt zászlókat a székesfehérvári bazilikában. Erről a legszebb leírás Kézainál található meg, amikor Kun László a Morvamezőn aratott sikere után zsákmányolt pajzsokat és zászlókat helyez el Székesfehérváron.¹⁷ A pajzsok ilyen értelmű előfordulása teljesen érthető, hiszen azokon is az ellenfél jelvényei, címerei voltak megtalálhatóak, s alkalmasak lehettek arra, hogy örök időkre tanúsítsák a király hadi sikereit. (Ebben a vonatkozásban nincsen jelentősége annak, hogy a 12. század végi említéseknél valóban címe-ekkel van-e dolgunk, vagy az azokat megelőző jelvényekkel, *vorheraldische Zeichen*).

Érdekes tanulmányok íródtak már eddig is az Árpádok uralmi székhelyének európai párhuzamairól, így például Fehérvár és Aachen kapcsolatáról. Ide sorolnánk a királyi zászló ünnepélyes felvételét is hadjáratok alkalmával. A zászlóbontással kapcsolatban a magyar koronázóváros középkori művelődéstörténete egy újabb aspektussal gyarapszik. Ez ugyan csak Kézai krónikájának egy helyén, valamint egy okleveles említésen alapszik a 13. század végéről (l. alább), mégis a Kézai krónikájában leírtak értelmezésünket maradéktalanul megerősíteni látszanak. A hadizászló Fehérvárhoz kapcsolódása nem volt törvényszerű, ez nyugodtan lehetett volna Pannonhorma is. Ezzel kapcsolatban az István-legendákban említett Szt. Márton-, és Szt. György-zászlókra gondolhatunk. Eszerint azonban a királyi hadizászló — a 13. században mindenképpen — a Boldogasszony oltalma alá került, hadjáratba induláskor, nyilván ünnepélyesen, a főoltárról vették fel. Erőt adó, a dinasztia és az ország patrónusa közbenjárását biztosító ereklyének is tekinthették, amely sajátosan egybemosódott a fehérvári káptalan alapítójával, Szent Istvánnal is. Arról természetesen nincsenek adataink,

¹⁵ E. Voltmer: Standart i. m. 204–208.; H. Zug Tucci: Carroccio i. m. 40–42., 51.

¹⁶ A gazdag irodalomból ld. Erik Fügedi: Turnier im mittelalterlichen Ungarn. In: Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Hg. Josef Fleckenstein. Göttingen, 1985. 390–400., valamint Szilcs Jenő és Vízkelety András egy-egy szemletanulmányát: Szilcs Jenő: Magyar és európai lovagi kultúra. BUKSZ 1 (1989) 1. szám 43–50.; Vízkelety András: Megjegyzések Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században című könyvéhez. Irodalomtörténeti Közlemények 94 (1990) 520–528.

¹⁷ „Scuta et vexilla in Albensi ecclesia sede regni ac solio in pariete... in aeternum perseverant.” Simonis de Keza i. m. 186.

hogy a 12. századra visszavetíthető-e a 13. századi helyzet. A *carroccio* újszerű, nyilvánvalóan idegen eredete talán valószínűsítheti, hogy a királyi sereg egyedi zászlójának az őrzési helye talán már ekkor Fehérvár lehetett. Ezt a zászlóskocsival kapcsolatos, már idézett egykorú külföldi példák is sejtetik, ahol a zászlóskocsi általában a helyi védőszentnek szentelt egyházban áll, s jórészt ennek köszönheti tekintélyét is. Egy másik kfnálkuzom párhuzam a híres francia hadizászló, az ún. Oriflamme és Saint Denis egyházának a kapcsolata. Éppen a 12. században, elsőként 1124-ben értesülünk arról, hogy VI. Lajos király a fenyegető német támadás hírére kéri az ország patrónusának, *Saint Denis*nek közbenjárását „pro regni defensione” és a szent oltáráról veszi fel zászlaját. Dénes zászlajához hasonlóan minden bizonnyal a magyar hadizászló is eredetileg templomi zászló lehetett, amely sajátosan egyesítette magában az ereklyék és a csatairányító hadijelvények szerepét.

Fehérvár 12. századi szerepének növekedése mellett szól az is, hogy Kálmán, illetve II. Béla korától válik a magyar királyok kizárólagos temetkezőhelyévé (egészen III. Lászlóig). Ha ebben feltételezhető valami tudatosság, akkor nem érdektelen, hogy a zászlóskocsi megjelenése is pontosan arra a fél évszázadra esik, amikor Fehérvár királyi temetkezőhelyként is népszerűvé vált. Ez az időszak alkalmas lehetett arra, hogy a 13. század második felében kétségkívül meglévő zászlóbontás kezdeteit — zászlók és hadijelvények, valamint a kultikus központ kapcsolatát — hipotetikusán már az előző század második felében valószínűsíthessük. Sejtésünket a liturgikus kéziratok tanúságával nem tudjuk alátámasztani, mivel fennmaradt néhány korai misekönyvünk nem tartalmazza a zászló megszentelésére vonatkozó könyörgéseket. Ez természetesen nem jelenti, hogy ezek ismeretlenek lettek volna az Árpád-korban. A benedictio vexilli bellici már a 10. századi német-római pontifikálásban előfordul, miként a 10. század végi corbei sacramentariumban is olvasható. („...Szt. Mihály arkangyal közbenjárásával add meg nekünk jobbold segítségét, miként megáldottad az őt király felett győztes Ábrahámot és neved dicséretével győzedelmeskedő Dávid királyt, úgy áldjad meg és szenteljed meg ezt a zászlót, amelyet a szent egyház védelmében a dühöngő ellenséggel szemben emelnek fel”). Az áldás számtalan változatában az alap gondolat mindvégig változatlan marad: az oltárról felvett zászló a hitért folytatott küzdelem szimbóluma.

További nehézséget okoz, hogy Fehérvárt központi földrajzi fekvése miatt sok esetben érintették a hadba vonuló seregek, de éppen ezért e tényből további következtetést nem vonhatunk le. A várost érintette a nyugatra és délnyugatra induló hadi út. Így például bizonyosra vehető, hogy II. András, amikor 1217-ben a Szentföldre indult s Zágráb felé vette útját seregével, megállt a városban, vagy hogy korábban, 1146-ban II. Géza a mosoni kapu felé indulva erre haladhatott. Továbbá Rogerius jegyezte fel (16. fej.), hogy a muhi csata előtt a királyi seregek Fehérvárnál és Esztergomnál gyülekeztek, mielőtt Pestre vonultak volna.¹⁸

Végezetül a források tanúságát csoportokra osztva próbáljuk bemutatni:

1. Szerzetartásos zászlóbontás: erről sajnos csak az Árpád-kor végéről, a 13. század második feléből van két adatunk. Eszerint a morvamezei csatába (1278) vonuló IV. (Kun) László megállt Székesfehérvárott, majd zászlóbontását a krónikás a városból való indulásakor említi („egressus igitur de Albensi civitate...erecto banerio regiae maiestatis Rudolphum ...coniun-

18 A címerek előtti korszakra ld. C. Erdmann: Kaiserfahne i. m. 878–885.; a francia párhuzamra: C. Erdmann: i. m. 891–896., legutóbb *Anne Lombard Jourdon*: Fleur de lis et Oriflamme. Signes célestes du royaume de France. Paris, 1991. 151–176. Székesfehérvárra: *Josef Deér*: Aachen und die Herrschersitze der Arpaden. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 79 (1971) 1–56.; újabb kiadása: In: *Uő.*: Byzanz und das abendländische Herrschertum. Hrsg. von Peter Classen. Sigmaringen, 1977. 372–423. Eddig csak a zászlóknak a magyar koronázási szerzetartásban játszott szerepével foglalkoztak, ami témánkat nem érinti ld. *Fügedi Erik*: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp. 1984. 255–273.; *Engel Pál*: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. *Századok* 121 (1987) 613–622. Liturgikus kéziratokra: *Jean Flori*: L'essor de la chevalerie. XIe–XIIe siècles. Genève, 1986. 92–93., 105–106., 378–386.

xit cum exercitu...”) Majd III. András 1291 nyarán azért vonult Székesfehérvárra, hogy ott Albert osztrák herceg ellen zászlót bontson („ad venerabilem Albensem ecclesiam nostram pro elevando vexillo nostro accessissemus”). Nehéz megállapítani, hogy egyszeri alkalomról van-e szó, vagy a *generalis exercitus* esetében általában Fehérvárról indult el — nem feltétlenül a király jelenlétében — a királyi zászló s csatlakozott a királyi sereghez.¹⁹

2. A legyőzött ellenfél zászlajainak, pajzsainak megküldése a királynak. Erről szerzünk tudomást 1268-ban, amikor Drug fia Sándor küldi meg Istvánnak egy legyőzött vitéz pajzsát, vagy amikor Iván fia András az ellenfél egy zászlótartóját szúrta le. 1269(?) -ben Márk fia Miklós foglyokkal együtt Uros zászlaját is megküldi királyának. Az egyébként vitatott hiteltel oklevél érdekessége, hogy a zászlónak közszemlére való tételéről is megemlékezik. Hasonló esetről tesz említést egy 1287-es királyi oklevél. Gutkeled nembeli Kozma fia Kozmának a II. Ottokár elleni morvamezei ütközetben több érdeme között említést nyer, hogy egy morva előkelőt valószínűleg zászlajával együtt (az oklevél sajnos pont itt töredékes !) a királynak átadott.

1294-ben Menoldus fia Ábrahám Albert osztrák herceg ellen Nagyszombat váránál vitézkedett, s a foglyokkal együtt az ellenfél zászlajait is megküldte a királynak („in signum victoriae”).²⁰

3. A királyi zászló fontosságának és jelentőségének megnövekedéséről tanúskodik a 13. századi királyi oklevelek sora. Különösen azok, amelyek a királyi serviensek és nemesek közé való fogadásról, vagy hospes kiváltságokról rendelkeznek, miként a körmendi vendégek 1244. évi oklevelében világosan a királyi zászló alatti hadakozást állítják szembe a főúri kontingensekkel („sub nostro tantum vexillo”). Nem véletlen, hogy a királyi zászlóvivőkről is a 13. század második felében értesülünk, amikor is egy 1264. évi oklevél Nazvod földjét mint az egykori királyi zászlóvivők földjét említi.²¹

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a 13. századra, bizonyíthatóan annak második felére kialakult az ellenféltől zsákmányolt zászlókkal kapcsolatos udvari szertartás: a zászló megküldése a királyhoz és közszemlére tétele. Hasonlóképpen ehhez az időszakhoz köthető a királyi zászló hadjárat előtti ünnepélyes felemelése, aminek azonban kezdeteit nehéz rekonstruálni. A tanulmány kiindulópontjával szolgáló 1167. évi zászlóskocsiról szóló tudósítás magában áll, s forrásadatok híján szinte lehetetlen a hazai zászlóhasználat későbbi, 13. századi, immár forrásadatokban gazdagabb korszakához és történetéhez kapcsolni. Ennek ellenére nem zárjuk ki, hogy a későbbi meghatározó jelentőségű országos hadizászló kialakulására, ha nem éppen kezdetekre sikerült hipotetikus fejtegetéseinkkel a figyelmet ráirányítani.

19 1278-ra ld. Simonis de Keza i. m. 185. (74. c.), értelmezésére: *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. Bp. 1899. 339.; 129-re: *Szerupétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1923. (= Regesta) N° 3741., 3735., 3737., 3738. Az anyaggyűjtés során a magyarországi Középlatin szótár cédulaanyagát is hasznosítottuk, amiért köszönetünket fejezzük ki Boronkai Ivánnak és Szovák Kornélnak.

20 1268-ra: *Pauler Gy.*: i. m. II. 260., kiad. Hazai okmánytár. VI. Kiad. Ipolyi Arnold et al. Bp. 1876. 153–155.: „cuius clipeum nobis misit in nostram recreaci(onem et) consolationem, nam misso ipsius clipei, nobis pro... materiam gaudiorum fuit enim primum donum in signum nostre victorie et triumph...” Regesta N° 1882.; 1269(?) -re: *Pauler Gy.*: i. m. II. 270., kiad. Hazai okmánytár. VIII. Szerk. Nagy Imre. Bp. 1891. 96–97. és *Tadija Smičklas*: Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. V. Zagrabiae 1907. 485.: „in signum triumphi vexillum eiusdem Uros regis ante aulam nostre maiestatis erectum exhibuit et ostendit, quo viso, accrevit nobis nova materia gaudiorum...” Regesta N° 1604.; 1294-re: Regesta N° 3960., 3961., 4088.; 1287-re: Regesta N° 3459.

21 Zászlóvivőkre ld. *Bertényi I.*: i. m. 403.; 1264-re: Regesta N° 1822.

LÁSZLÓ VESZPRÉMY
FROM THE HUNGARIAN FLAG-CAR (CARROCCIO) OF THE YEAR 1167
TO THE FLAG-UNFURLING AT SZÉKESFEHÉRVÁR.
THE BEGINNING OF THE USE OF FLAG IN THE WAR IN HUNGARY

The first mention of the use of banner for military purposes is to be found in the writings of Byzantine historians who recorded the Hungarian-Byzantine encounter of the year 1167. The author throws light upon the military and historico-cultural significance of the flag-car (carroccio), quoting Western European parallels. Finally he evaluates the 15th century mentions of the military use of banners in Hungary which up to now have escaped the notice of Hungarian research (Chronicle of Simon Kézai, 13th century royal diplomas). All these data render probable the fact that passing on to the king the banners captured from the enemy, and their subsequent exhibition in the cathedral of Fehérvár, was one of the palpable elements of the small scale „knightly” culture existing in the Hungarian royal court in the 13th century.